

تعلیم و تربیت اسلامی

علم، نور است

عبدالرحیم اصلی

من الله على المؤمنین اذ بعث فیهم رسولا یتلوا علیهم آیاته و یزکیهم و یعلمهم الكتاب و الحکمه» (آل عمران / ۱۶۴). در آیهی ۲ سورهی جمعه نیز به همین سیاق تزکیه بر تعلیم مقدم شده است. دربارهی اینکه چرا تزکیه بر تعلیم مقدم است، مفسران و جوهری را ذکر کرده‌اند که به یک مورد از آن‌ها اشاره می‌شود. تزکیه هدف است و تعلیم وسیله، و هدف همواره بر وسیله مقدم است. پس تقدم تزکیه بر تعلیم از باب تقدم علت غایی بر علت اعدادی است، زیرا هدف که علت غایی است، همواره بر فعل که جزو علت اعدادی است، مقدم است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج ۷: ۱۰۲).

تا نباشد میل و امید ثمر
کی نشانند باغبان بیخ شجر

اما اینکه در آیهی ۱۲۹ سورهی بقره تعلیم بر تزکیه مقدم شده، علت این است که آموزش و تعلیم مقدمه‌ی پرورش و تزکیه است و بر اساس سیر منطقی و طبیعی، اول باید آموزش و سپس تزکیه صورت گیرد. توضیح اینکه، هر تزکیه‌ای بعد از تعلیم است، زیرا انسان سالک تا نفس و قوای نفسانی خود و همچنین سود و زیان و فحور و تقوای آن را نشناسد، نمی‌تواند بر اصلاح و تهذیب آن اقدام کند و در راه سیر و سلوک گام بردارد (پیشین). بنابراین، آنجا که تعلیم بر تربیت و تزکیه مقدم شده، اشاره به وضع طبیعی آن است و در مواردی که تزکیه بر تعلیم مقدم شده است، اشاره به مسئله‌ی هدف بودن آن است، چرا که هدف اصلی بعثت انبیا تربیت و تکمیل مکارم اخلاق در انسان است. رسول خدا(ص) با سخن زیبای خود به این موضوع اشاره کرده است: «انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق» (حکیمی، ۱۴۳۲ق: ۲۷۵). یعنی من از آن جهت برانگیخته شدم که شرافت‌های اخلاقی را کامل و تمام کنم.

علم بدون تزکیه

علم در عین حال که از ارزش‌های انسانی است، اما اگر بدون تزکیه و تربیت باشد، موجب فساد و تخریب می‌شود. تمامی ویرانگری‌هایی که در عالم صورت گرفته، توسط دانشمندان و اهل علم اتفاق افتاده‌اند. رهبران فرقه‌های انحرافی افراد بی‌سواد و کم‌سواد نبوده‌اند، بلکه افراد تحصیل کرده و دانشمند بوده‌اند، اما دانش و علمشان بدون تهذیب و تزکیه بوده است. علم در دست افراد تهذیب و تزکیه نشده، همانند تیغ در دست زنگی است.

در نگاه علوم تربیتی و فرهنگ دینی، تربیت با تعلیم تفاوت دارد. تعلیم در معنای کلی به‌معنای آموزش دادن مفاهیم است، اما تربیت مفهومی والاتر از آموزش دارد. تربیت در حوزه‌ی انسان قابل تعریف است، اما آموزش به جانداران هم تعمیم داده می‌شود. پرندگان و چهارپایان، همانند کبوتر و سگ، قابلیت آموزش‌پذیری دارند و به این ترتیب می‌توانند کارهایی انجام دهند که انسان قادر به انجام دادن آن‌ها نیست. برای مثال سگ با حس بویایی خود در کشف مواد مخدر و مواد منفجره و افرادی که در پی زلزله زیر آوار مانده‌اند، کمک می‌کند.

تفاوت تربیت و تزکیه

معمولاً بین تربیت و تزکیه تفاوتی قائل نمی‌شوند، اما این دو واژه تفاوت دارند. از حیث مفهومی، تربیت وسیع‌تر از تزکیه است، چون تربیت شامل روح و بدن می‌شود، اما در تزکیه فقط روح انسان مورد توجه است: قد افلح من تزکی (الاعلی / ۱۴). تزکیه‌ی نفس یعنی نفس را از آلودگی‌ها پاک کردن. اما تربیت روح و بدن را شامل می‌شود. مثلاً دوندگی دو میدانی با دویدن زیاد ماهیچه‌های پای خود و با ریاضت نفس روح خود را تربیت و تقویت می‌کند.

تعلیم و تزکیه در قرآن

در قرآن در چهار مورد تزکیه و تعلیم کنار هم ذکر شده‌اند که در سه مورد آن‌ها تزکیه قبل از تعلیم آمده و در یک مورد، در آیهی ۱۲۹ سورهی بقره، تعلیم قبل از تزکیه آمده است. در آیهی ۱۶۴ آل عمران تزکیه بر تعلیم مقدم شده است: «لقد

بدگهر را علم و فن آموختن
دادن تیغی به دست راهزن
تیغ دادن در کف زنگی مست
به که آید علم، ناکس را به دست
علم و مال و منصب و جاه و قران
فتنه آمد در کف بدگهران
(مولوی، ۱۳۶۵)

واعظان کاین جلوه در محراب و منبر می کنند
چون به خلوت می روند آن کار دیگر می کنند
مشکلی دارم ز دانشمند مجلس باز پرس
توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر می کنند
گویا باور نمی دارند روز داوری
کاین همه قلب و دغل در کار داور می کنند
نقد صوفی نه همه صافی بی غش باشد
ای بسا خرقه که مستوجب آتش باشد

علم که خود به خود نور است و باعث روشنایی روح انسان و مسیر فراری او می شود، اگر با تزکیه همراه نباشد، ضررش از جهل و نادانی بیشتر خواهد بود و به جای اینکه روشنایی باشد، پرده و مانع دیدن حقیقت خواهد شد. شاید به همین اعتبار گفته اند «العلم هو الحجاب الاکبر»: دانش بزرگ ترین حجاب است.

امام خمینی قدس سره در نوشته ها و بیانات خود جوان ها را از علم بدون تزکیه بر حذر داشته و خطرات آن را گوشزد کرده است. ایشان می فرماید: «گاهی ضرر از این قشر (دانشمند بدون تزکیه) به اسلام و به کشوری از قشرهای دیگر بیشتر می خورد. اکثر دین هایی که باطل بوده و درست شده اند، به وسیله اهل علم درست شده اند. غیر اهل علم دین سازی نکرده اند. اهل علم دین سازی کرده اند و بسیاری از خیانت هایی که به کشور ما شده است، از همین درس خوانده هاست. این درس خوانده ها هستند که کمک کردند.» (امام خمینی، ۱۳۳۸، ج ۹: ۳).

حضرت علی (ع) در روایتی فرمود: «قسم ظهري رجلان جاهل متنسک و عالم متهتک» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۲۰: ۲۸۴): پشت مرا جاهل زاهدنما و عالم بی حیا شکست.

در قرآن کریم عالم بدون عمل و تزکیه به الاغی تشبیه شده است که بار کتاب دارد: «کمثل الحمار یحمل اسفارا» (سوره ی جمعه / ۵): (دانشمندان بدون عمل و تهذیب) مانند الاغی باشند که کتاب هایی را به آن بار کرده اند.

عالم بی عمل در نگاه سعدی و حافظ

حافظ در دیوان خود بیشترین حملات را علیه عالمان و زاهدان بی عمل و ریایی داشته است و ملالت علما را از علم بی عمل دانسته است. او از پایبند نبودن بعضی از عالمان به قوانین دین و شریعت سخت انتقاد کرده است که به یک مورد از آن ها اشاره می شود:

دیگر شاعری که از عالمان بی عمل و زاهدان ریایی سخت انتقاد کرده، سعدی شیرازی است. او در باب هشتم گلستان می گوید:

علم چندان که بیشتر خوانی
چون عمل در تو نیست نادانی
نه محقق بود نه دانشمند
چارپایی بر او کتابی چند
آن تهی مغز را چه علم و خبر
که بر او هیزم است یا دفتر

و همین طور در بخش مواظط کلیات، در مذمت علم بدون تزکیه و تهذیب می گوید:

دعوی مکن که برترم از دیگران به علم
چون کبر کردی از همه دونان فروتری
از من بگوی عالم تفسیر گوی را
گر در عمل نکوشی نادان مفسری
بار درخت علم ندانم مگر عمل
با علم اگر عمل نکنی شاخ بی بری
علم آدمیت است و جوانمردی و ادب
ور نی، ددی به صورت انسان مصوری
(سعدی، ۱۳۶۲: ۷۵۴)

منابع

۱. حافظ شیرازی، خواجه شمس الدین محمد (۱۳۷۸). نسیم الهی. تهران.
۲. سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۶۲). کلیات. امیرکبیر. تهران.
۳. ابن ابی الحدید (۱۴۰۴ ق). شرح نهج البلاغه. انتشارات آیت الله مرعشی نجفی. قم.
۴. حکیمی، محمدرضا و برادران (۱۳۹۲). الحیائ. دلیل ما. قم.
۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). تفسیر تسنیم. اسرا. قم.
۶. مولوی، جلال الدین محمد بلخی (۱۳۶۵). مثنوی معنوی. کلاله ی خاور. تهران.
۷. خمینی، روح الله (۱۳۳۸). صحیفه نور، ج ۹. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره). تهران.